

W SPRAWIE POCZĄTKÓW KOŚCIOŁA KATEDRALNEGO W ŁOMŻY

W „Rocznikach Humanistycznych“ (VI (1957), z. 4, s. 73—84) ukazał się artykuł Alicji Chętnik pt. *Kościół katedralny w Łomży*. Autorka daje w nim zarys dziejów katedry. Pozwolę sobie ustosunkować się do niektórych jej twierdzeń. Autorka na podstawie dokumentu biskupa Jakuba z Kurdwanowa i akt wizytacji daje następujący obraz powstania kościoła i początków dziejów jego na s. 73: „Obecny kościół katedralny, dawniej parafialny pod wezw. św. Michała w Łomży jest trzecim z kolei kościołem wzniesionym na tym miejscu, a początki jego istnienia sięgają pierwszego dziesięciolecia XVI w.“ Na s. 74: „Z odpisu dokumentu sporządzonego przez biskupa płockiego Jakuba z Kurdwanowa, zm. w 1425 r. dowiadujemy się, że przed 1410 r. istniał w Łomży kościół parafialny ku czci św. Piotra i Pawła, ufundowany przez ks. Janusza Mazowieckiego. Notatka ta odnosi się do kaplicy książęcej, ufundowanej przez Janusza I gdzieś około 1381 r. [w tekście jest błąd korektorski: 1831]. Zbudowana była ona prawdopodobnie za biskupa Ścibora z Radzymińa, a konsekrowana około 1410 r. pod wezw. św. Anny przez Jakuba z Kurdwanowa. Przed r. 1520 prawdopodobnie już nawet w 1511 ostatni książęta Mazowieccy Anna i jej synowie Stanisław i Janusz III rozpoczęli przy wspomnianej wyżej kaplicy św. Anny budowę kościoła bazylikowego. Budowy dokończył około 1525 r. ówczesny pleban łomżyński Jan Wojsławski z pomocą Andrzeja Noskowskiego biskupa płockiego, który jakoby w 1526 r. miał konsekrować nowo zbudowany kościół pod wezwaniem św. Michała i św. Jana Chrzciciela. Od tego czasu kościół stał się parafialnym“.

Wykorzystane przez Autorkę, a znane mi również źródła nie dają według mnie podstaw do takiej rekonstrukcji dziejów kościoła. Najstarszy łomżyński kościół parafialny św. Wawrzyńca znajdował się w Starej Łomży (do dziś dnia zachowały się jego fundamenty¹) pod dawnym grodem, którego wały do dziś dnia wznoszą się nad doliną Narwi. Po opuszczeniu tego kościoła jeszcze przez wieki, jak informują wizytacje, zdążyły do niego na odpust św. Wawrzyńca z odległych stron bardzo liczne, większe niż do in-

¹ Konieczne jest zbadanie resztek i otoczenia tego zapewne najstarszego zabytku sakralnego na wschodnim Mazowszu. Wykopalka tam przeprowadzone mogą przynieść bardzo cenne dane.

nych kościołów, pielgrzymki. Wraz z przeniesieniem Łomży na inne miejsce gdzie założono przed 1400 r. (pierwsza wzmianka o wójcie miasta) nowe lokacyjne miasto (zapewne za rządów Janusza I, który dopiero w 1418 r. nadał miastu prawo chełmińskie) wzniesiono nowy kościół. I tego faktu dotyczy dokument Jakuba z Kurdwanowa z 1410 r. w ogóle nie wspominający wezwania św. Anny. Jak informuje ten dokument, został ów kościół wzniesiony za pośrednictwa biskupa Jakuba na prośbę ks. Janusza, a więc po roku 1381 (data objęcia rządów przez Janusza) a przed 1396 r. (Jakub biskupem płockim). Biskup Jakub równocześnie określił granice parafii wyliczając wsie do niej należące (jest to najstarszy spis okolicznych wsi). O jaki tu chodzi kościół? Wszystkie znane mi źródła (wizytacje, odpisy dokumentów w księgach Konsystorza łomżyńskiego) zgodnie twierdzą, że kościół NMP., Rozesłania Apostołów i św. Jana na Popowej Górze (tzn. tam gdzie dziś wznosi się kościół i klasztor Kapucynów) zwany w skrócie kościołem św. Rozesłańców był dawnym kościołem parafialnym. Nie sprzeciwia się temu również jego położenie. Leżał on tuż przy rynku nad rzeką tak jak i inne kościoły parafialne w miastach mazowieckich (porównaj choćby Płock, Ostrołękę, Wiznę itd.), w których kościoły parafialne leżą poza rynkiem na skarpie rzecznej. Innego zresztą kościoła w Łomży nie można brać pod uwagę. Kościół ten zapewne był za ciasny (jak informuje wizytacja z 1618 r.) dla dobrze rozwijającego się w XV i XVI w. miasta i wzniesiono w początkach XVI w. w zupełnie innym miejscu, po przeciwnej stronie rynku, z dala od rzeki, nowy do dziś dnia istniejący kościół św. Michała. Brak danych źródłowych poza tradycją, która utrwaliła się w nowszych opisach kościoła, że został on zbudowany przy książęcej kaplicy św. Anny z końca XVI w. Bardzo możliwe, że kościół miał otrzymać wezwanie św. Anny na cześć księżnej Anny, matki ostatnich książąt, którzy mieli zacząć budowę nowego kościoła, lecz po ich śmierci nowy fundator ks. Jan Wojsławski nadał kościołowi nowe wezwanie. Ma to istotne znaczenie dla ustalenia wieku prezbiterium. Szyszko-Bohusz twierdzi, że prezbiterium nie było dawniejszą kaplicą książęcą, lecz powstało razem z nawami. Autorka sprzeciwia się temu i pisze, że na podstawie dawnych akt daje się ustalić, iż dzisiejsze prezbiterium już w XIV w. stanowiło kaplicę zamkową książąt Mazowieckich. Niestety nie można się zgodzić z Autorką, gdyż przede wszystkim brak pewnych współczesnych danych potwierdzających to przypuszczenie. Można przy tym zauważyć, że owa domniemana kaplica św. Anny leżałaby bardzo daleko od zamku, na terenie którego (lub tuż obok) można by bez trudu wznieść kaplicę. Sprawę może rozstrzygnąć znalezienie nowych źródeł². Pewne światło

² W czasie korekty tych uwag doniosła mi łaskawie p. Donata Godlewska, kierowniczka Pow. Archiwum Państwowego w Łomży o znalezieniu przez siebie w AGAD (Kapicjana, pudło 57, dokument nr 16) dokumentu w odpisie, który moim zdaniem bezspornie rozstrzyga kto i kiedy

może rzucić szczegółowa analiza murów, zwłaszcza zaprawy murarskiej. Układ cegieł, na który Autorka się powołuje, ze względu na zapóźnienie tamtego terenu jeszcze nie przekonuje. Trzeba również pamiętać, że w owym czasie Łomża jako ważny ośrodek handlu zbożem i drzewem była w ciągłych kontaktach z Gdańskiem. W Łomży przebywali liczni kupcy gdańscy, a kupcy łomżyńscy w Gdańsku. Trzeba się więc liczyć z biernym naśladownictwem obcych wzorów, kto wie, czy nie z Gdańska. Historycy sztuki powinni to wziąć pod uwagę w dalszych badaniach.

Reasumując: dzisiejszy kościół katedralny jest rzeczywiście trzecim z kolei kościołem parafialnym, ale każdy z nich stał gdzie indziej. Brak danych przekonujących, że prezbiterium kościoła z początków XVI w. pochodzi z końca XIV w. jako kaplica św. Anny³.

zaczął budować „de nova radice“ kościół św. Michała i skąd się mogło wziąć wezwanie św. Anny. Dokumentem tym wystawionym w Nurze 2 listopada 1504 r. księżna Anna z synami Stanisławem i Januszem nadaje 1 mórg ziemi na cmentarz (zapewne na jego powiększenie) kościołowi parafialnemu *ut Ecclesia Parochialis in Lomza de nova radice muris erecta et plantata, crescat, dilatetur et circumque loci decoretur amplitudine*. Móg ten leżał *ex opposito et versus chorum eiusdem Ecclesiae penes stratum publicam*. Proszę p. Godlewską o przyjęcie serdecznego podziękowania za koleżeńskie udostępnienie mi znalezionej przez siebie dokumentu, który zostanie opublikowany w przygotowywanej przez nią monografii Łomży.

³ Z drobnych uwag: Kazimierz-Jan (nie Antoni) Szczuka, opat paradycki, prepozyt łomżyński, nie był bratem Antoniego-Stanisława Szczuki, podkanclerzego litewskiego, lecz jego jakimś dalekim krewnym. Nazywanie w liście „bratem“ należało do zwyczajów szlacheckich.

Czy rzeczywiście w 1658 r. były pod Łomżą walki ze Szwedami?